

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of The Faculty of Divinity
issn: 2148-5011

KTÜİFD, cilt / volume: 4, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2017): 109-134.

Divanu'l-Memnûn'a Göre Hasan Alkadârî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kafkasya'daki Faaliyetleri

According To Divanu'l-Mamnun Life of Hasan Al-Qadari, His Scientific Personality And Activities In The Caucasus

Kamran Abdullayev

Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

Assistant Professor, Karadeniz Technical University Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric.

Trabzon/Turkey.

e-mail: kabdullah1984@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2368-7338>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Kasım / November 2017

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Aralık / December 2017

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Kamran Abdullayev "Divanu'l-Memnûn'a Göre Hasan Alkadârî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kafkasya'daki Faaliyetleri", *KTÜİFD* 4, sy. 2 (Güz 2017): 109-134.

web: <http://dergipark.gov.tr/ktuifd> | <mailto:ktuifd@gmail.com>

Copyright © Published by Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. Karadeniz Technical University, Faculty of Theology, Trabzon, 61080 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Divanu'l-Memnûn'a Göre Hasan Alkadârî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Kafkasya'daki Faaliyetleri*

Kamran Abdullayev

Öz

Hasan Alkadârî, XIX. asır Kafkasya'sında yetişmiş âlimlerdendir. Alkadârî, hayatının tamamını Çar Rusya'sının bölgede güçlenme çabalarının olduğu dönemde geçirmiştir. Bu çalkantılı dönemdeki olaylardan Alkadârî de (Rusya'ya sürgün gibi) kendi nasibine düşeni almıştır. Müellif eserlerini bölgede hâkim olan Arapça ve Türkçe dilleriyle kaleme almıştır. Bir çok tarihi olayın canlı şâhidi olan Alkadârî'nin eserlerinin araştırılması, bize hem o dönemde Rusya'da yaşamakta olan Müslümanların, hem de Kafkasya coğrafyasındaki diğer milletlerin durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya, Dîvânu'l-Memnûn, Arap dili, Hasan Alkadârî, Dağıstan, Azerbaycan, Rusya.*

According To Divanu'l-Mamnun Life Of Hasan Al-Qadari, His Scientific Personality And Activities In The Caucasus.

Abstract

Hasan Alkadari is one of the scholars risen in Caucasia in the 19th century. He spent his life in the growing period of Tsarist Russia on the region. In that turmoil time Alkadari gained his share as he was exiled to Russia. The author has written his works in two spread languages throughout the region; Arabic and Turkish. The study of works related to Alkadari, who witnessed many historical events, provides us valuable information about the situation of Muslims and nations that lived in Russia and Caucasia in that time.

Key Words: *Caucasia, Dîvâun'l-Memnûn, Arabic Language, Hasan Alkadari, Dagestan, Azerbaijan, Russia.*

---

* Bu çalışma, "T.C. Başbakanlık, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Kültürel ve Sosyal Daire Başkanlığının Kültürel Envanter Destek" programınca Yrd. Doç. Dr. Ahmet Niyazov tarafından yürütülen "Kafkasya Arşiv Araştırmaları" projesi kapsamında dijital arşiv katkıları ile gerçekleştirilmiştir.

Giriş

Çeşitli halkların ve farklı dillerin bulunduğu Kafkasya bölgesindeki farklı milletlerin en bariz ortak değeri İslâm'dır. Konumuz XIX. asır Kafkasya coğrafyası olduğundan, o zamanın şartları dikkate alınarak bunu söylememiz mümkündür. Çünkü günümüzden farklı olarak XIX. asırda bölgenin Müslüman nüfusundan sonra en büyük unsur Hıristiyan Gürcülerdir. Ancak gürcüler buna rağmen sayı olarak da diğer topluluklar karşısında azınlıktaydılar. Daha sonraki dönemlerde Rusların bölgeyi işgal etmesiyle beraber, Hristiyan Ermeniler de bölgede çoğalmaya başladı.

Kafkasya bölgesi, stratejik coğrafi konumundan dolayı zaman zaman bir takım devletlerin savaş alanına dönüşmüş ve bazı zamanlarda ise yerel güçlerin kendi aralarındaki çatışmasına sahne olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bu bölgede ilmî faaliyetler zaman zaman yavaşlaşsa da kesintiye uğramamıştır. Bölgede İslâmî faaliyetlerin neredeyse durma noktasına geldiği tek dönem Sovyetler Birliği dönemidir. Bu dönemde dini değerlere adeta saldırı başlatılmış, çok sayıda kütüphane yok edilmiş ve evlerde gizli olarak saklanan eserler toplatılıp yakılmıştır.¹ Bu kültürel katliamın önünü almak isteyen bazı kadirşinas âlimler farklı bir çaba sarfederek yazma eserleri 'Enstitüler' adı altında korumaya çalışmışlardır. Örneğin Azerbaycan'da "Muhammed Fuzulî Adına Yazma Eserler Enstitüsü" bunlardan biridir.² Sovyetler'in başlangıcından itibaren bazı büyük merkezlerde bu tür "Enstitüler" tesis edilmiş ve bu kültürel mirasın nesilden nesile intikali -az da olsa- gerçekleşmiştir. Sovyet Birliği'nin çökmesiyle beraber gerek bu merkezlerde bulunan eserler ve gerekse de çatılar veya duvar aralarında saklanmış eserler gün yüzüne çıkarılmaya başlandı. Bu çöküşle beraber başlayan yeni dönem, geçmişe irdelemeye yönelik çalışmalara da hız kazandırdı. Tam kapsamlı ve yeterli bir çalışma olmasa da, bireysel çabalarla yürütülen bu uğraşlar ata yadigarı yazma eserlerin bir kısmını yavaş yavaş gün yüzüne çıkarmaya başladı.

1 Daha geniş bilgi için bk. Ahmed Niyazov, "XIX Asır Kafkasya Medreselerine Genel Bir Bakış -Car Balaken Örneği-", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (Güz 2015), 157-177.

2 Azerbaycan'da bulunan yazma eserlerin toplanmasına daha önce başlansa da, Yazma Eserler Enstitüsü 1950 senesinde tesis edilmiştir. Başlangıçta "Respublika Elyazmalar Fondu" olan ismi, daha sonra "Muhammed Fuzulî Adına Yazma Eserler Enstitüsü" olarak değiştirilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. <http://www.elyazmalarinstitutu.com/index.php>

Bu açıdan araştırılması gereken konulardan biri de Kafkasya'nın kuzey kesiminde, yani bugünkü Azerbaycan ve Dağıstan sınırında yaşamış âlimlerden Hasan Alkadârî'nin hayatı ve çalışmalarının araştırılıp ilmi çevrelere tanıtılmasıdır. Yine bu araştırmamızda Alkadârî'nin eserlerinde bulunan bilgiler ışığında XIX. asır Kafkasya'sının özellikle son dönemiyle ilgili bilgilerin analiz edilmesidir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki halihazırda Hasan Alkadârî'nin elimizde üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi Sovyet Rusyası döneminde Rusça'ya ve daha sonra Rusça'dan da Türkçe'ye tercüme edilmiş olan "*Âsâr-ı Dağıstan*" eseri, ikincisi taş baskı halinde bulunan Arapça "*Dîvânu'l-Memnûn*" eseridir. Bu eserin orijinal nüshası Azerbaycan'da "*Zagatala Yazma Eserler Kütüphanesi*"nde bulunmaktadır. Müellifin diğer çalışması ise "*Cirâbu'l-Memnûn*" isimli eseridir.³

Makalemizin başlığı açısından müellifin *Dîvânu'l-Memnûn* eseri çok büyük önem taşımaktadır. Müellif, tarihi olayları edebî bir üslupla ele aldığı bu eserinde, yaşadığı dönemin önemli olaylarını, görüştüğü alimleri ve onların yazmış olduğu eserlerin isimlerini zikretmektedir. Eserde konuların çok fazla olması, ayrıca geniş bir coğrafi alandan bahsedilmesi eserin tedkikini zorlaştırmaktadır. Eserin tedkik edilmesinin diğer bir zorluğu da o dönemle ilgili elimizde yeterli sayıda kaynağın bulunmamasıdır. Bu yüzden kitaptaki konulardan özet olarak bahsedilip, günümüzle bağlantısı kurulmaya çalışılacaktır.

1. Hasan Alkadârî'nin Hayatı

Müellifin tam ismi Hasan ed-Dağıstânî el-Kûrî Alkadârî'dir. Hasan Alkadârî kendi biyografisini anlattığı *Dîvânu'l-Memnûn* eserinde hicri 1250 senesinde Cemâdiye'l-Âhir ayının on birinci gününde (15 ekim 1834 yılında) doğduğunu zikretmektedir. Müellifin memleketi Kûra nâhiyesine bağlı Alkadâr köyü olmasına rağmen doğum yeri olarak Avar nâhiyesinin Balakan köyü gösterilmiştir.⁴ Bunun sebebi, Hasan Alkadârî'nin

3 Taş baskı halinde bulunan bu kitap, makaleyi yazdığımız (01.04.2017) tarih itibariyle elimize geçtiğinden onu yeterince inceleme imkânı bulunamamıştır.

4 Günümüz haritasında Hasan Alkadârî'nin söylediği yer isimleri değişiklik göstermektedir. *Dîvânu'l-Memnûn* eseri bu yönüyle çok kıymetli bir kaynaktır. Dağıstan günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir bölgedir. Müellifin bahsettiği Kura nahiyasının günümüzdeki ismi "Suleyman-Stalskiy rayon" olarak geçmektedir. Şehir Kuzey Azerbaycan sınırında olup, nüfusu ağırlıklı olarak Kafkasya'nın yerel halkla-

babasının şeyhi Hâfız Muhammed Efendinin (h.1247/1831) senesinde Rus hükümeti tarafından sürgüne zorlanmasıdır. Muhammed Efendi, Rus baskısından dolayı Kura bölgesinden Avar bölgesine göç etmiştir.⁵ Hasan Alkadârî'nin babası da bu göç sırasında hocasına eşlik etmiştir. Hacı Abdullah Efendi burada Şeyh Muhammed Efendi'nin kızı Hafsat⁶ ile evlenmiştir. Hasan Efendi bu evlilikten dünyaya gelmiştir.

Hasan Efendi ilk eğitimine babasının yanında başlamış, Kur'an eğitiminden sonra on beş sene boyunca Kafkasya'da okutulan tüm İslâmî ilimleri öğrenmiştir. Sarf, nahiv, mantık, münâzara, meânî ve beyân, aruz, hadis, fıkıh ve tefsir usûlü, kelâm ve matematik bu dönemde müellifin gördüğü derslerdendir. Bu derslerin yanısıra müellif *Şerhu't-Telhîs*⁷ eğitimi sırasında yakın arkadaşlarından olan Abdullah Efendi el-Ağdâşî el-Karağânî'den Türkçe ve Farsça'yı öğrenmiştir.⁸ Hasan Alkadârî, babasının hacda olduğu sürede bir yıl boyunca dayısı Hacı İsmâil Efendi'nin yanında eğitimine devam etmiştir. Daha sonra Ahtı şehrinde, Kadı Mirza Ali Efendi'nin yanında *Neshu'l-Hikme ve'l-Hey'e ve'l-Mikât* isimli astronomi ile ilgili eseri okumuştur.

Eğitimini Osmanlı medreselerinde devam ettirme düşüncesinde olan müellif bu isteğini gerçekleştirememiştir. Bunun sebebi bölge sorumlusu olan General Hacı Yusuf Han'ın Hasan Efendi'yi zorunlu olarak kendi yanında dîvân kâtibi tayin etmesi ve çocuklarının eğitiminden de

---

rından olan Lezgilerden oluşmaktadır. Alkadâr burada bir köy ismidir. Bk. https://ru.wikipedia.org/wiki/Сулейман-Стальский_район

- 5 Hafız Muhammed Efendi'yi bu göçe zorlayan Çar Rusyasının o bölgedeki sorumlusu General Aslan Handır. Müellif Aslan Hanın görevleri ve yaptığı işler hakkında *Âsâr-ı Dağistan* isimli eserinde bilgi vermektedir. Bk. Hasan Alkadârî, *Âsâr-ı Dağistan* (İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, 2003), 133.
- 6 Bölge lehçesine has bir özellik olarak kadın isimleri müennes kalıplarına uygun Kerimet, Asiyet, Helimet ve sair şeklinde ifade edilmektedir. Hasan Efendinin anasının adı da bu sebeple Hafsat (Хафсар) olarak yazılmıştır. Aslında ise bu isim Hafsa'dır. Bk. Hasan Alkadârî, *Dîvânü'l-Memnûn* (Timurhanşura: Matbaatu Muhammed Mirza Mavrayov, 1913), 2-4.
- 7 Hatîp el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâğâ* isimli eserinin şerhidir. Eserin bir kaç şerhi bulunmaktadır. Müellifin hangi şerhi okuduğu bilinmemektedir.
- 8 *Âsâr-ı Dağistan*'da Abdullah Efendi'nin Karahan köyünden olduğu yazılmıştır ki bu yanlıştır. Doğrusu Karağan (Karağan) şeklindedir. Karağan, Azerbaycan'da Ağdaş şehrine bağlı bir köydür. Sovyet döneminden önce bu bölge çok sayıda medresesi ve yüksek İslâmî eğitimi ile meşhur olmuştur. Bk. Alkadârî, *Âsâr-ı Dağistan*, 150; *Dîvânü'l-Memnûn*, 5; https://az.wikipedia.org/wiki/Ağdaş_rayonu

onu sorumlu tutmasıdır.⁹

Hasan Alkadârî bu tarihten itibaren bölgede hakim olan Çarlık Rusyası'nın kurumlarında görev almıştır. Bu itibarla müellif, yaklaşık on yıl boyunca farklı yerlerde ve farklı görevlerde bulunmuştur. Müellifin aldığı görevleri *Divânu'l-Memnûn* eserine dayanarak kronolojik olarak aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Hasan Efendi altı yıl süreyle Kura bölgesi hakimi General Hacı Yusuf Han'ın yanında dîvân katipliği yaptı. O, görevi süresince aynı zamanda Generalin çocuklarının eğitimi ile de ilgilenmiştir. Hasan Efendi, Hacı Yusuf Han'ın Rusya devletindeki görevinden istifa edip hacca gitmesine kadar bu göreve devam etmiştir.
2. Kura bölgesi hakimi General Krenkov'un yanında dîvân üyesi olarak dört yıl kaldı. Hasan Efendi bu görevi sırasında Kâsım isimli bir köyde ikâmet etmiştir.
3. General Knyaz İvan Davudiç Orbilyanov'un yanında Güney Tabasaran bölgesinde Poruçik rütbesi¹⁰ ile on iki yıl boyunca görev yapmıştır.

Müellif son görevindeyken bir Rus askeri yetkilisinin iftirasına uğradığını ve bu arada Dağıstan'da çıkan bir isyan sebebiyle 1294/1877 senesinde tutuklanarak Derbent hapisanesine atıldığını söylemektedir. Alkadârî, bu isyan sebebiyle Güney Dağıstan bölgesinde tutuklanan âlim sayısının yedi yüzden fazla olduğunu aktarmaktadır. Hasan Alkadârî yedi ay on gün sonra haptisten çıkarak, köyü Alkadar'a dönmüş ve medrese eğitimi ile ilgilenmeye başlamıştır.¹¹

Bu tarihten iki yıl sonra 1296/1879 senesinde Hasan Alkadârî, Kafkasya'nın farklı alanlarda ileri gelenleriyle birlikte Rusya'ya sürgün edilmiştir. Rusya'nın orta kesimlerine yapılan bu sürgünün müellifin hayatında farklı bir yeri vardır. Alkadârî *Divânu'l-Memnûn* eserinde Rusya sürgünü için ayrı bir bölüm ayırmış ve orada yaşadıklarını tafsilatı ile anlatmıştır. Müellif, o dönemin Rusyası hakkında, sürgün edildiği bölgenin müslüman nüfusu, köy isimleri ve bölgede yaşayan müslüman âlimler

9 Alkadârî, *Divânu'l-Memnûn*, 5-6.

10 "Poruçik" Çar Rusyası ordusunda 1855-1917 yıllarında küçük subaylara verilen rütbe idi.

11 Alkadârî, *Divânu'l-Memnûn*, 6-9.

hakkında değerli bilgiler vermektedir.¹²

Hasan Alkadârî 1879 senesinde Derbent'ten Hazar denizi vasıtası ile Heşterhan'a¹³, oradan da İtil (Volga) nehri üzerinden Harkov'a sürgün edilmiştir. Buradan demir yolu ile sürgün hayatını yaşayacağı Tambov vilayetinin Spassk bölgesine nakledilmiştir. Alkadârî burada kaldığı süre zarfında bölgede yaşayan Tatar asıllı Müslümanlarla güçlü bir iletişim kurmuş, bölgede yaşayan âlimlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. *Dîvânu'l-Memnûn* eserinde verilen bilgilere dayanarak Spassk bölgesinde bulunan Müslümanların yaşadığı köy isimlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Sarkadı köyü.
2. Yona veya Yuna köyü.
3. Taş köyü.
4. Yankı köyü.
5. Kaçatovka veya Kaçatofka köyü.
6. Târakân köyü.
7. Ğurnaka veya Gornaka köyü.
8. Aydı köyü.¹⁴

Yukarda özetle bahsettiğimiz Rusya'da bulunan Müslüman Tatarların yaşadığı köy isimleri, eserde ismi geçen yerlerin bir kısmıdır. Hasan Alkadârî, bu köyleri ziyâret etmiş ve burada yaşayan Müslüman âlimlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Müellif dört yıl boyunca Rusya'da sürgün hayatı yaşamış, buna ek olarak sürgününden bir yıl sonra ailesi de sürgün edilmiştir. Tüm bu zorluklara rağmen Hasan Alkadârî hem şiir yazmış hem de ilmî çalışmalarını sürdürmüştür. Rusya'da bulunduğu sırada ora-

12 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 144.

13 Şehrin şu anki ismi "Astrahan" (Астрахан) olarak Ruslar tarafından değiştirilmiştir. Bk. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Астрахань>

14 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 161; Hasan Alkadârî'nin Rusya'da sürgünde olduğu zaman Spassk bölgesi Tambov vilayetine bağlıydı. 1939 yılında bölge Penza vilayetine bağlanmıştır. Şu anki haritaya baktığımızda *Dîvânu'l-Memnûn*'da geçen köy isimlerinin hiç birini Spassk bölgesinde bulamamaktayız. Ayrıca eserde geçen bilgilerden hareketle 1880 yıllarında bölgede ciddi bir Tatar Müslüman oranı olduğunu görmekteyiz. Ancak günümüzde bölgedeki Müslüman Tatar oranı yüzde iki civarındadır. Şehirde bulunan tek Tatar köyü Tatarsko Şeldayskiy köyüdür (Rusça ismi: Татарско-Шелдаискийсельсовет). Bk. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Спасский_район_\(Пензенская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Спасский_район_(Пензенская_область)), https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Спасск_уездный_город_Тамбовской_губернии

daki Müslümanlarla görüşmüş, sorularını cevaplamış, ayrıca burada Hacı Fahrüddin Efendi Ormancıyev isimli bir şahıstan tarikat evrâdı almıştır.¹⁵ H. 1300/1883 senesinde sıhhatindeki sorunlar nedeniyle Rus Çarı III. Aleksandr Aleksandroviç'e sürgün cezasının kaldırılması için bir dilekçe yazmış ve bu dilekçesi olumlu olarak sonuçlanmıştır. Bu karardan sonra hem yerli Müslümanların, hem de Hasan Alkadârî'nin Dağıstan'da bulunan yakınlarının desteği ile Alkadârî, ailesi ile beraber Dağıstan'a dönmüştür. Alkadârî, sürgünden döndükten sonra da Rusyalı Müslümanlarla iletişimini koparmamış, şiirler yazarak oradaki Müslümanlara mektuplar göndermiştir.¹⁶

Sürgünden döndükten sonra Hasan Alkadârî, hiç bir hükümet görevinde bulunmamış, kendi köyünde babasından kalan medresede köy çocuklarının tadrîsi ve eser telifi ile ilgilenmiştir. Hasan Alkadârî, h. 1328 senesi, Ramazan ayının yedisinde Pazartesi günü vefat etmiştir (m. 12 Eylül 1910). Bu tarihi *Dîvânu'l-Memnûn* eserinin hâtimesine müellifin küçük kardeşi Muhammed b. Hacı Abdullah Efendi Alkadârî eklemiştir.¹⁷

Görüldüğü gibi Hasan Efendi hem baba, hem de annesi tarafıntan akrabası olan ulema çevresinde büyümüştür. Hasan Efendi'nin ailesinin diğer bir özelliği ise yaşadıkları bölgede tasavvuf erbabı olarak tanınmalarıdır. Hasan Alkadârî'nin anne tarafından dedesi olan Şeyh Muhammed el-Yarâğî, özelde Dağıstan, genelde tüm Kafkasya tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Nakşî şeyhlerindedir. Malumdur ki XIX. asır Kafkasyası'nın ön önemli şahsiyeti, Hâlid-i Bağdâdî'nin Kafkasya halîfesi olan İsmâil eş-Şirvânî el-Kürdemîrî'dir (ö. 1264/1848). İsmâil Şirvânî vasıtası ile Nakşibendî Tarîkatı Kafkasya'da geniş bir yankı uyandırdı. Nakşibendiliğin bölgede hızlı bir şekilde yayılması, Kafkasya'ya yeni yeni yerleşmeye çalışan Rusya için çok ciddi sıkıntılar çıkarmıştır. Tarîkat kısa bir süre sonra Has Muhammed Şirvânî (v. 1260/1844) vasıtası ile Kafkasya'nın kuzeyinde yayılmaya başladı. Has Muhammed Şirvânî'nin Kuzey Kafkasya'daki temsilcisi ve halîfesi ise Hasan Alkadârî'nin dedesi Molla Muhammed el-Yarâğî'dir.¹⁸ Kuzey Kafkasya'da Rusyaya karşı cihad hareketini

15 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 161.

16 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 174-180.

17 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 281.

18 Əhməd Niyazov, *XIX Əsr Azərbaycanın Şimal-Qərbində (Qanıx-Həftəran Vədisi) Dini Həyat, Elm və Mədrəsələr*, (Bakı: Nurlar Nəşriyyat, 2016), 40-45; СулейманАхмедовичМусаев, *ШейхДжамалуддинГази-Кумухский, Гуманист-*

başlatan Gazi Muhammed ve Şeyh Şamil'in tarikat hocaları bahsi geçen Molla Muhammed el-Yarâğî'dir.

Hasan Alkadârî hem ailesinden gelen, hem de kendisinin bölgede saygınlığından kaynaklı olarak sürekli bir şekilde Rus ve yerel yetkililerin gözetiminde tutulmuştur. Bu yüzden Alkadârî'nin ders vermesine izin verilmemiş, genellikle hükümet dairelerinde çalıştırılmıştır. Alkadârî'ye ders verme izni ömrünün son çağlarında verilmiştir. Bu takip ve gözetimle yetinmeyen Rus yetkililer, Alkadârî'nin bir oğlunu (Ebu Müslim), Rus Çarı III. Aleksandr'ın hizmetine göndererek, serbest hareket etmesinin önünü almaya çalışmışlardır. Bu yüzden ki Hasan Alkadârî, eserlerinde Rus hükümetini açık olarak hedef almamış, bölgede Rusya aleyhine çıkan isyanları, Rusya'yı yenecek kadar yeterli imkanlara sahip olunmadığı gerekçesi ile hoş karşılamamıştır.¹⁹

Sovyet döneminin bitmesinden sonra Dağıstan'da Hasan Alkadârî'nin çalışmaları üzerine konferanslar düzenlenmiştir. 1995 senesinde Hamzat Tsadasa tarafından Hasan Alkadârî Vakfı ve Rusya Kültür Fonu Dağıstan Şubesi'nin desteği ile Hasan Alkadârî'nin hayatı hakkında bir konferans düzenlenmiştir. Yine 2009 senesinde Dağıstan'da Hasan Alkadârî'nin doğum yeri olan Suleyman-Stalskiy şehrinde Hasan Alkadârî Müzesi açılmıştır.²⁰

2. Hasan Alkadârî'nin Eserleri

2.1. *Dîvânu'l-Memnûn'un* Tedkiki

Hasan Alkadârî'nin Arapça şiirlerini topladığı dîvânıdır. Eser ilk defa 1913 senesinde Temirhanşûrâ şehrinde Muhammed Mirza Mavrayov Matbaası'nda basılmıştır.²¹ Eserin giriş kısmından müellifin *Dîvânu'l-Memnûn'u* ömrünün sonlarına doğru yazdığı anlaşılmaktadır. Eserin yazılış sebebini müellif şöyle ifade etmektedir; "Dünya hayatımızın zevale, cesedimizin bileşenlerinin çözülmeye doğru gittiğini, yazdığım şiirle-

---

Миротворец (Махачкала: ГУПТипография, 2009), 43-49.

19 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 43- 47.

20 https://ru.wikipedia.org/wiki/Гасан_Алкадары

21 Temirhanşûra şehrinin günümüzdeki ismi Buynaksk'dır (Rusça: Буйна́кск) ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetine bağlıdır. Çar Rusya'sı zamanı bölgede yaşayan Müslümanların İslâm hakkında eserlerinin basıldığı merkez olmuştur. Şehirde bulunan matbaada yaklaşık beş yüz kitabın basıldığı söylenmektedir. Bk. <http://www.buynaksk05.ru/>

rin bazı arkadaşlar hariç örtü ve perdeler altında gizli kaldığını görünce, bu sırlardan agah olan bazı dostlarımız bu (şiirlerin) kendileri ve diğer insanların okuması için toplanmasını istediğince, bu işi günahlarını itiraf eden bu fakîre, okuyanların hayır dua etmesi açısından uygun gördüm ve ayıplarını bilen, günahları için istiğfar eden bir kişi gibi şiirlerimi bu sayfalara yazdım.”²²

Müellif şiirlerinde “Memnûn” mahlasını kullandığı için eseri bu isimle isimlendirmiştir. Dîvânda klasik aruz vezninde kasîdelerle beraber, daha sonraki dönemlere ait olan edebî türlerden muvaşşah tarzı şiirler de bulunmaktadır. *Dîvânu'l-Memnûn* edebî yönünün yanısıra tarihi yönden de çok büyük ehemmiyet taşımaktadır. Eserden XIX. asır Kafkasya'sında bulunan Müslümanların yaşadıkları günlük olaylar, o zamanın eğitim sistemi ve medreselerde öğretilen ilimler, bölgede yaşamış ve biyografi kitaplarında bulunmayan âlimlerin ve eserlerinin isimleri gibi pek çok bilgiyi öğreniyoruz. Burada eserde geçen önemli konulardan bazılarını müstakil başlıklar altında değinilecektir.

2.1.1. XIX Kafkasyasında İlmî Hayat

Rus işgali öncesi ve sonrası bölgede hiç bitmeyen savaş, ilmî hayatı etkilese de XIX. asrın başlarından itibaren, Nakşibendîliğin bölgede yayılmasıyla birlikte ilmî hayat son derece canlılık kazanmıştır. *Dîvânu'l-Memnûn* bize bölgede bulunan medreselerdeki eğitim, ilim adamları arasındaki iletişim ve bölgede Arapça kullanımı ile ilgili çok değerli bilgiler vermektedir.

Müellif eserinde Azerbaycan'ın Car bölgesinin Tala köyünde²³ yaşamakta olan Molla Muhammed b. Sağr'dan kendisine gelen bir teşekkür mektubuna binaen yazdığı kasîdede o dönemin Kafkasya medreselerinde okutulan dersleri şu şekilde sıralamaktadır;

22 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 2; ما رأيت حياتنا الدنيوية بصدد الزوال وتراكيينا الجسدية بمعرض الانحلال ووجدت بعض ما؛ صدر مني من الأشعار مخفياً تحت الحجب والستار إلا عن بعض أصحابنا المطلعين علي ما لدينا من الأسرار الملتصمين جمعه لهم ولمن اراد الاطلاع عليه من الأغيار رأيت العمل على مقتضى التماسهم من الأظهار انسب طمعا لدعوة خيرية من النظار لهذا الحقيق المعترف بالاوزار فشرعت فيه .شروع من عرف عيوبه واستغفر ذنوبه وقيدت في منظوماتي في هذه الاوراق.

23 Car olarak isimlendirilen bölge Sovyet döneminde Zaqatala ve Balaken olarak iki şehire ayrılmıştır. Tala köyü Zaqatala'da bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Məmmədova Arzu, *Car-Balakən Camaatlığı: XVII əsrin sonu-XIX əsrin 30-cu illəri* (Bakı: Uniprint, 2009), 22-25.

واذ العلوم على مراتب ينبغي تقديم الات الهم على الهم
فلذا رأى أشيخنا ترتيبها حسب الذي يتلى عليكم فليؤم
اولى و أول ما يراد تعلمها منها أساس اصول الاسلام القيم
ترتيل قران وتجويد له أخذاً لصوت من معلمه بضم
خط وتصريف ونحو للعرب علم الحساب لهم بواسطة القلم
ميراثهم اداب بحث عندهم علم البلاغة والعروض بما انتظم
تفسير قران وفقه والسير ثم الاصولان الكلام المحترم
وجديد هيئة عالم مع حكمة ليتم برهان لوحدة ذو القدم
وكذلك الميقات كي يدري به وقت الصلاة وسمت قبلتنا الحرم
وكذا التصوف والتلقن فيه من شيخ لورد فهو نعم المعتصم
وكذا التعلم للسان الفارسي والترك ايضا اذ لزومهما اعم
اياكم والقصد للدنيا بما تتعلمونه فهو داع للنقم

İlimler aşamalar halindedir, en önemli olan ilmi, önemli olandan önce (öğrenmek) gerek.

Bu yüzden şeyhlerimiz ilimlerin sıralamasını (aşağıda) size anlatılacağı gibi uygun görmüşlerdir, buna uyula.

Öğrenilmesi istenen ilimlerin en ilki ve en layık olanı, İslam dininin kıymetli esaslarıdır.

Muallimin ağızından sesli alınarak Kur'an'ın tecvidi ve tertili,

Sonra hat, sarf ve Arapların nahvi, kalem vâsıtası ile hesap ilmi.

Onların katında terazi olan araştırma âdâbı, intizam için kullanılan aruz ve belağat ilmi.

Kurân'ın tefsîri, fıkıh ve siyer, sonra iki usûl ve saygıdeğer kelâm,

Mantıkla beraber yeni olan âlemin düzeni ilmi, başlangıcı olmayanın tekli-ğinin delili tam olsun diye.

Yine namaz vaktinin ve Harem kiblemizin bilinmesi için mîkât ilmi,

Tasavvuf ve şeyhten zikir telkîni ki o ne güzel sığınaktır.

Aynı şekilde Fars ve Türk dillerini öğrenmek, çünkü gerekliliği çok geniştir.

Sakin öğrendiklerinizle dünyâyı istemeyin, çünkü bu belâlara müsebbibtir.²⁴

24 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 236. XIX. Asır Kafkasya'sında okutulan ilimler hakkında Abdullatif ed-Dağıştânî isimli bir müellif *Hubuku'n-Nucûm fi Ta'rîfâtî'l-U'lûm* isimli 24 sayfalık müstakil bir risâle kaleme almıştır. Bk. Abdullatif ed-Dağıştânî, *Hubuku'n-Nu-*

Kafkasya’da yaşayan âlimlerin birbirleriyle devamlı mektuplaşmaları, kitap paylaşımında bulunmaları, soru-cevap tarzında yazışmaları, aynı şekilde günlük hayatlarında hitap ederken şiir kullanmaları *Dîvânu’l-Memnûn*’dan öğrendiğimiz diğer bir konudur. Eserin bir yerinde Ağa Mirza Efendi el-Kaânî isimli bir şahıs Hasan Alkadârî’nin evine geldiği ve hizmetçiye şu şiiri yazarak girmek için izin istediği nakledilmektedir;

يا ايها الصدر الامام الذي بفضلته العالم يعترف
عبدك بالباب فماذا ترا يدخل او يعقد او يتصرف

Ey fazîletini tüm âlemin itiraf ettiği bilge imam!

Hizmetçin kapındadır, ne dersin, girsin mi, beklesin mi, gitsin mi?

el-Kaânî’nin bu isteğine Hasan Alkadârî şu beyitle cevap vermektedir;

اهلا وسهلا يا أخي مرحبا لا تنتظر بالباب وادخل وطف

*Hoş geldin kardeşim, merhaba, kapıda bekleme, gir ve misafirim ol.*²⁵

Dîvânu’l-Memnûn’un bir çok yerinde bölge âlimleri arasında kitap paylaşımının olduğunu ve bundan dolayı teşekkür bâbında şiirler yazıldığını görmekteyiz. Bunlardan biri de Avar âlimlerinden olan Necmettin Efendi el-Hazzî el-Avârî’nin Hasan Alkadârî’ye *Kâmusu’l-Âlâm* isimli kitap hediye etmesidir.²⁶ Alkadârî bu hediyeye teşekkür olarak aşağıdaki şiiri yazmıştır;

سلام الله بالمنن الغوالي وأنواع المكارم والمعالي
على قمر الهدى روعي فداه على شمس السعادة والكمال
على من في الأشتهار نعوت فضله غني عن بسط اذبال المقال
على المخدوم نجم الدين افندي اعزه بالولاية ذو الجلال

Kıymetli minnettarlık, çeşitli yücelik ve fazîletlerle Allah’ın selamı olsun, Ruhumun feda olduğu hidâyet dolunayının, kemâl ve mutluluk güneşinin

---

cûm fî Ta’rîfâti’l-U’lûm (Temirhanşûrâ: el-Matbaatu’l-İslâmiyye, 1910).

25 Alkadârî, *Dîvânu’l-Memnûn*, 93.

26 *Kâmûsu’l-Âlâm*, Arnavut asıllı Osmanlı müelliflerinden Şemsettin Sami Fraşîrî’nin (1850/1904) tarih ve coğrafya alanında yazdığı altı ciltlik eseridir. Eser Türkçe yazılmış ilk ansiklopedi olma özelliği taşımaktadır. Daha fazla bilgi için Bk. Abdullah Uçman, “Şemseddin Sami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 520-523.

üzerine.

Fazîlet vasıflarının meşhur olduğu ve (bu konuda) sözü uzatmaya ihtiyacı olmayan zât,

*Mahdum Necmettin Efendi, Allah onu dostluğuyla yücelte.*²⁷

Dîvânu'l-Memnûn yukarıda bahsedildiği gibi ağırlıklı olarak Hasan Alkadârî'nin Arapça şiirlerinden oluşmaktadır. Müellifin bu dîvânı hâricinde bir de Türkçe dîvânı olduğunu yine *Dîvânu'l-Memnûn*'dan öğrenmekteyiz. Ancak bu esere ulaşmak mümkün olmamıştır. Alkadârî *Dîvânu'l-Memnûn*'da az sayıda Türkçe ve Farsça şiirlere de yer vermiştir. Bu şiirlerden bir tanesi Rusya sürgünündeyken, kendisiyle beraber sürgün edilen Şirvanlı Aşık Manaf'ın isteği üzerine yazdığı şiirdir.²⁸ Eski harflerle ve Azerbaycan Türkçesi'yle yazılan şiirin bir kısmının transkripsiyonu aşağıdaki gibidir:

Fegan ki heç kes işitmez bizim feganımızı,

Kesip felek sitem ve cevr ile amânımızı.

Azîz iken devrân edib bu tür hakîr,

Yakıp merasim kahr ile hânimânımızı.

Diyâr-ı gurbete saldı bizi perâkende,

Verib zebâniye duzhâ inânımızı.

Ne dilde tâb-u tavâne kalıp ne tâkat-i sabr,

Ne elde yazmaya kudret bu destenamaza.

Refik-i mûnisimizdir kirve mahpûsân,

Ki artırır onların derdi dert canımıza.

Alehusus yanır kalbimiz gören vakitte,

*Gaffâr Baduklu karındâş pehlevânımızı.*²⁹

2.1.2. Şeyh Şamil Cihâdî

Yukarıda da bahsedildiği gibi Hasan Alkadârî, Kafkasya tarihinin

27 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 215.

28 Şirvanşahlar, Azerbaycanın Kuzey Kafkasya ve Araz nehri arasında hüküm sürmüş bir devlet ismidir. Şirvan bu bölgeye verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bk. Sara Aşurbeyli, Şirvanşahlar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 39 (İstanbul: TDV Yay., 2010), 211-213. Aşık Manaf'ın kimliği hakkında bilgi bulunamadı.

29 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 149.

en hareketli zamanında yaşamıştır. Kafkasya tarihinin en önemli olaylarından birisi Şeyh Şamil'in (1797/1871) Rusya'ya karşı cihâdıdır. Müellif cihâdın başladığı günden bittiği güne kadar olan olayları *Âsâr-ı Dağıstan* isimli eserinde anlatmaktadır. Bu yüzden *Dîvânu'l-Memnûn*'da bu olaylardan kısaca bahsetmektedir. Şeyh Şamil'in Ruslar'a teslimi sırasında olay yerinde olan Alkadârî, gördüklerini edebî bir dille *Dîvânu'l-Memnûn*'da iki yerde anlatmaktadır. Bu kasîdelerden birisi şudur;

وساس بها شمويل افندي كمثلهم سنين وعادي دولة الروس بالعنا
ولم يستطع في اخر الوقت عدة لحرب الى ان في غنيب تحصنا
وحاصره السردار فيها بعسكر كعشرين الفا حاملي السيف والقنا
فلم ير شمويل الامام مظنة لخير من العدوان والسلم حسنا
وجاء الى السردار ثم بحزبه وللبادشاه الاميراطور ادعنا
لاسكندار الثاني الذي شاع صيته فأكرم مثواه وقومه امنا

Şamuel Efendi de diğerleri gibi orada yıllarca hüküm sürdü ve zorluklarla Rus devletiyle savaştı.

Son zamanlarda savaş gereçlerini bulmaya gücü yetmedi ve Gunib'te siper aldı.

Serdâr onu yirmi binlik silah ve kalkan taşıyan askeriyle orada kuşattı.

İmam Şamuyel düşmanlıkta bir fayda olmadığını ve barışı uygun gördü.

Taraftarlarıyla serdâr'a geldi ve imparatora boyun eğdi.

Şöhreti yayılmış olan ikinci İskender'e, (İskender) kendisine güven vererek ona ve ailesine ikrâmda bulundu.³⁰

2.1.3. Osmanlı ve Kafkasya İlişkileri

Dîvânu'l-Memnûn'da dikkat çeken bir konu ise Osmanlı Devleti'nin bölgedeki çalışmalarıdır. Eserde bu konu detaylı olarak işlenirse de satır aralarında bununla ilgili kısa bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden anladığımız, o dönemde bölge halkının Osmanlı ile bağlarının devam ettiği ve Rusya'ya karşı yapılan savaşlarda Osmanlı'dan bir destek beklentisidir. Ancak bu destek bölgeye malesef hiç gelememiştir. Alkadârî, 1294/1877 senesinde Çar Rusyası ile Osmanlı Devleti arasında savaş çıktığını ve Rusya'nın Kuzey Kafkasya halklarına emirler göndererek Osmanlı'ya karşı savaşa katılmalarını istediğini bildirmektedir. Rusların bu emrine karşı

30 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 272.

çıkan bölge halkları, din kardeşlerine karşı savaşımayı reddetmiş ve isyan çıkarmışlardır. Bu isyanın bir nedeni Çeçenistanlı Ali Bey isimli bir şahsın hac dönüşü İstanbul'a uğraması ve burada Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed Efendi ile görüştüğünü anlatması olmuştur. Ali bey, Gazi Muhammed'in Osmanlı Devleti'nin bu savaştan gâlip çıkacağını ve bölgeyi Ruslardan kurtarmak için asker ve mühimmat göndereceğini söylediğini halka anlatmıştır. Metinden anlaşılan, bölgeye Osmanlı tarafından Ali Bey'in dışında başka casusların da gönderildiğidir. Bu casuslar, Osmanlı Devleti'nde paşa konumunda olan Abbas, aslen Dağıstanlı olup daha önce Osmanlı'ya göç etmiş olan Tanvûs (طنووس), Azerbaycan'ın Zaqatala bölgesinden olan Osman Hacıyev ve Makçaali (مکچعلی) isimli şahıslardır. Bu kişiler Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed Efendi'ninismiyle yazılmış ve içeriği "Dağıstan halkları mutlaka isyan etmelidir, Osmanlı Devleti zafer kazanmak üzere, asker ve nakdî yardımlar gönderecek" şekline olan yazılar yazarak bölgedeki insanlar arasında yaydılar. Bunun üzerine Kuzey Kafkasya'da çıkan isyanda her iki taraftan çok sayıda insan ölmüş ve Rusya isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır.³¹

Eserin diğer bir yerinde müellif h. 1299/1881 senesinde Kafkasya bölgesinde Rusya aleyhine isyanlar çıktığını ve bunun Osmanlı Devleti'nin bölgeye gönderdiği casus olan Şeyh Mansur vasıtasıyla gerçekleştiğini bildirmektedir. Bu olayın Sultan Abdulhamid zamanında olduğu ve Osmanlı-Rus savaşlarının devam ettiği bir dönemde olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Mansur, Sultan Abdulhamid'in bölgeyi Rusya'nın zulmünden kurtarmak için çalıştığını ve isyan çıkarsa yardım edeceğini halka vaatmiştir. Ancak beklenen yardım gelmeyince isyan bastırılmış ve Şeyh Mansur esir alınarak Rusya'ya gönderilmiş ve orada vefât etmiştir.³²

Hasan Alkadârî XIX. asrın sonlarında müslümanların durumunu özetlediği şiirinde Osmanlı coğrafyasında vuku bulan ermeni olayları ve Girit adası için yapılan savaşları şiirinde şu şekilde tasvîr etmektedir:

وكالبغي الذي رامته ارمن على ترك واعواما تمدد

31 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 110-112. 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşları hakkında daha fazla bilgi için bk. Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.9 (İstanbul: TDV Yay., 1994), 498-499.

32 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 60; Osmanlı Kafkasya ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bk. Tarana Khalilova, "*XVI-XIX Yüzyıllarda Kuzeybatı Azerbaycanın Osmanlı Devleti ile İlişkileri ve Kültürel Bağlar: Car-Balaken Örneği*", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2016)

الى ان قوتلوا حتى يفيئوا على بعض امتيازات تجود
ورامت مثله بكريد روم بغاة باستشارة بعض عند
وجائت بغتة يونان فيها لتملكها افتياتا وهو ابعده
فأعلن حربها السلطان الأعظم وأبرق فوق يونان وأرعد
فعادوا من كريد قهقريا وفروا حيث نار الحرب توقد
ولاحت شوكة الاسلام شمسا أضاءت بالفتوح قلوب سجد
وقى سلطانه عبدالحميد خان اله العرش بالنصر المؤبد

Ermenilerin Türkler'e karşı yeltendikleri ve yıllarca devam eden azgınlık gibi.

Kendileriyle savaşıldı ve bazı haklar karşılığında (azgınlıklarından) döndüler.

Bazı inatçıların kıskırtmasıyla rumlar da aynısına Girit'te yeltendiler. Yunanlar ansızın orda dolaşmaya başladılar, orayı zorla ele geçirmek için ki bu çok uzak.

Haşmetli Sultan onlara savaş açtı ve yunanların başı üzerinde şimşek gibi parladı.

Girit'ten mağlûp olarak döndüler ve savaşın ilk çıktığı yere kaçtılar. İslâm'ın şevketinin güneşi parladı, secde edenlerin kalplerini fetihlerle nurlandırdı.

Arşın ilâhı, Sultan Abdulhamîd Hân'ın saltanatını devamlı zaferle korudu.³³

2.1.4. Hasan Alkadârî ve Şiilik

Dîvânu'l-Memnûn'da dikkat çeken bir konu da Şiilik konusudur. Eserde bir çok yerde Şîî düşüncesini çağrıştıran kasîdeler bulunmaktadır. Bunlara toplu olarak bakılmazsa Hasan Alkadârî'nin Şîî olduğu hatasına düşülebilir. Aynı şekilde Kafkasya'nın XIX. asrın sonlarındaki durumu dikkate alınmazsa bu konuda yanlış fikirlere varılabilir. Bilindiği gibi Rusya, Kafkasya bölgesini kontrolü altında tutmak için bölgede Şîî-Sünnî münâkaşasını körüklemiştir. Bunun farkında olan Kafkasya'daki din adamları, siyasiler ve edipler bu çatışmanın önüne geçmek için çok büyük mücadele vermişlerdir. Bölgede yaşayan sünnî ve Şîî din adamlarının bir araya gelerek bu problemi çözmek için çalıştıkları bilinmektedir. Hasan Alkadârî'nin yaptığı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. XIX. asrın sonlarında bölgede

33 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 206.

yazılan bir çok eserin giriş kısmında ehl-i beyte ait kasîdeler görmemiz mümkündür. Bunun yanısıra Azerbaycan'ın kuzey kısmında İlisu Sultanlığı'nın lideri Danyal Sultan'ın, kendi mühründe ehl-i beyti öven mısralar yazdığını bilinmektedir.³⁴

Alkadârî özellikle Derbent'te yaşayan Şîî âlimlerle görüşmüş, münâzaralara katılmış ve Şîî halka vaazlar vermiştir. Burada Şîîlere ehl-i beyt hakkında yazdığı kasîdeleri okumuş ve bu kasîdeleri çok beğenilmiştir.

Dîvânu'l-Memnûn'un girişinden itibaren bir çok yerde ehl-i beyti öven kasîdelere rastlanmaktadır. Müellif bu kasîdelerde ehl-i beyte olan sevgisini ifade etmiş ve ehl-i sünnete göre ehl-i beyti sevmenin bir erdem olduğunu söylemektedir. Kendisinin Şîî olmadığını eserde defalarca dile getiren Alkadârî, amelî mezheplerden Şâfiî, itikâdî mezheplerden Eşarî mezhebinde olduğunu ifâde etmiştir. Müellif Şîî olduğu iddialarına cevap olarak Şâfiî olduğunu söylediği kasîdesinde şöyle demektedir:

وأقبل من الممنون عبدك حبهـم واحشره تحت لواء ذاك مقربا
وارحم شيوخه الامام الشافعي من بالذي حوت السطور تمذهبا

Kulun Memnûn'dan onlara olan sevgisini kabûl et, onların bayrağı altında yaklaştırılmış olarak haşret.

*Şu satırların kapsadığını mezhep olarak kabul eden şeyhlerinden İmâm Şâfiî'ye rahmet et.*³⁵

Yine eserin diğer bir yerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hanımlarının ehl-i beytten olup olmadığı konusunda Alkadârî, İmâm Ebû Hanîfe'nin ve kendisinin de mensûb olduğu İmâm Şâfiî'nin görüşünün, Hz. Peygamber'in hanımlarının da ehl-i beytten olduğunu ifade etmektedir.³⁶

Alkadârî'nin الحمد والتسليم في الدر النظيم isimli uzun kasîdesinde ashâb ve dört halife hakkındaki beyitleri şu şekildedir;

يا رب كذا على الصحابه بالرحمة صل والاجابه
لاسيما الأملعي الأسبق صديق رسولك المصدق

34 Kafkasya'da şii-sünni meselesinin durumu hakkında daha fazla bilgi için bk. Əhməd Niyazov, *XIX Əsr Azərbaycanın Şimal-Qərbində (Qanıx-Həftəran vadisi) Dini Həyat, Elm və Mədrəsələr*, 229-239; *Azərbaycan və Əhli-Beyt İrsi: Car-Balakan Sufi Təriqəti Həyatında Əhli-Beyt* (Bakı: Elm və Təhsil, 2013), 271-179.

35 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 19.

36 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 22-23.

بدء الخلفاء صاحب الغار مؤق النفقات شيخ الأبرار
ثم البطل الهمام فاروق اسلامه بالدعاء مسبوق
الفتاح للعراق والشام بل من به جاء فتح الاسلام
في وقته شاع شوكة الدين حتى بلغت لعرض تسعين
ثم الخت الذي بنورين نال الشرف الأتم والزين
الباذل لرسول ماله في العسرة بل بكل حاله
عثمان محرر الكتاب الجامع فيه للصواب
ثم الاخر الكرام الأبرار من كل مهاجر وأنصار
يا رب بهم ذنوب ممنون اغفر وقه من العذاب الهون

*Ya Rabbi, ashâba da aynı şekilde rahmet ve icâbetle salât olsun.
Özellikle önde giden, üstün zekalı ve Hak Resûlünün arkadaşı,
Halîfelerin başlangıcı, mağara arkadaşı, infâkta bulunan ve iyilikte bulu-
nanların efendisine,
Sonra kahraman ve cesur Fârûk'a ki müslüman olacağı önceden bilinmişti
dua ile.*

*Irak ve Şâm fâtihi, bilakis tüm İslâm fetihlerinin kendisiyle başladığı,
Zamanında dînin şevketi yerin doksan derecesine (dörtte birine) ulaşana
kadar yayıldığı kimseye.*

*Tam şeref ve süs elde etmiş iki nûr sahibi damata,
Resûlallâh'a zorlukta, hatta her durumda mâlını harcayana,
Mushaf'ı tahrîr eden ve onda doğruyu toplayana.
Sonra geriye kalan cömert ve iyilik sever tüm ensâr ve muhâcirden (Allah
razı olsun).*

*Ya Rabbi, onların yüzü suyu hürmetine Memnûn'un günahlarını affet ve
alçaltıcı azaptan koru.³⁷*

Müellifin şîlik ve sünnilikle ilgili tüm görüşlerini bir araya getire-
rek değerlendirildiği zaman, bu faaliyetin bölgede Rusya'nın çıkarmak
istediği çatışmanın önüne geçmekten başka bir şey olmadığını görmek-
teyiz. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, Alkadârî'nin Kafkasya tarihine dair
yazdığı *Âsâr-ı Dağıstan* eseri, Azerbaycanlı meşhur hayırsever Hacı Zey-
nalabdin Tağıyev'in maddi desteği ile yayınlanmıştır. Kendisi de şii olan
Tağıyev, ehli-sünnet ulemânın çalışmalarına destek vermekten hiç bir

37 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 18.

zaman kaçınmamıştır. Yukarda bahsi geçen Dağıstanlı ehli sünnet şâirlerinden Muhammed el-A'rac, *Hamsu Kasâid* risâlesinde, Tağıyev'in bölgede şii-sünnî ayırımı yapmadan halka yaptığı yardımlarını övme mahiyetinde bir methiye kaleme almıştır. Tüm bunları değerlendirdiğimiz zaman, Kafkasya bölgesindeki şii-sünnî ilişkilerinin İran'daki anlayıştan çok farklı olduğunu görüyoruz.³⁸

Hasan Alkadârî *Dîvânu'l-Memnûn* eserinde üç farklı dil kullanılmıştır. Eser genel itibariyle Arapça olsa da Azerbaycan Türkçesi'nde ve Farsça yazılmış şiirlere de rastlamak mümkündür. *Dîvânu'l-Memnûn* eseri yayımlandıktan sonra bölge âlimlerinden büyük teveccüh görmüştür. Bu münasebetle yine Dağıstanlı bir şair olan Muhammed el-A'rac el-Kâî, kitap hakkında bir kasîde kaleme almıştır.³⁹

Yaklaşık 280 sayfalık bir eser olan *Dîvânu'l-Memnûn*'un içerisindeki konular, bir makâlenin sınırları içerisine sığmayacak kadar büyüktür. *Dîvân*, edebî yönünün yanısıra tarihi bir belge niteliğindedir. Yazıldığı döneme ışık tutan bu eserin Türkçeye tercüme edilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

2.2. Âsâr-ı Dağıstan

Hasan Alkadârî'nin Kafkasya tarihine dair olan eseridir. *Âsâr-ı Dağıstan* ilk defa Bakü'de Peterburg matbaasında 1312/1903 senesinde basılmıştır. Malesef eserin orijinal nüshasının tamamına ulaşma imkanı bulamadık. Eserin orijinali Ziyâuddîn Yusuf Hacı el-Karîhî ve Azerbaycan Merkezi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesi ile ve Arapça yazılan eser, Sovyet ideolojisinin ağır tahrîfâtına maruz kalmıştır. Kitap, Azerbaycanlı meşhur hayırsever Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in (1823/1924) maddi desteği ile Azerbaycanda yayınlanmıştır. Orijinal nüshanın giriş kısmında Alkadârî'nin, bu desteğinden dolayı Tağıyev'e teşekkür mahiyetinde yazısı bulunmaktadır. Ancak bu giriş Rusça tercümede bulunmamaktadır. Ayrıca Arapça şiirlerin Rusçaya ve Türkçeye ter-

38 Muhammed el-A'rac el-Kâî, *Hamsu Kasâid*, 13-14. Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in hayatı hakkında daha fazla bilgi için bk. Manaf Süleymanov, *Azərbaycan Milyonçuları: Hacı Zeynalabdin Tağıyev* (Bakı: Gənclik, 1996).

39 Muhammed el-A'rac el-Kâî, *Hamsu Kasâid* (Temirhanşura: Muhammed Mirza Mavrayov el-Matbaatu'l-İslamiyye, 1913), 14-15. On beş sayfadan oluşan bu küçük risalede, farklı konularda yazılmış beş kasîde bulunmaktadır. Risâlenin müellifi hakkında malesef hiç bir bilgiye ulaşamadık.

cümelerinde ciddi tahrifler bulunmaktadır.⁴⁰

Âsâr-ı Dağıstan ilk defa 1929 yılında Ali Hasanov tarafından Rusça'ya tercüme edilerek Dağıstan'da yayınlanmıştır. Mütercim eserin o halde bile kabulünün zor olduğunu düşünmüş olacak ki, eserin sonuna kommunist ideolojisine uygun yorumlar eklemiştir. Bu yorumlarda Hasan Alkadârî'nin Şîî inancında olduğu, eserin çok da önemli bir kaynak olmadığı, istifade edilmiş kaynakların değersiz ve klasik İslâmî kaynaklar olduğu söylenmektedir. Bu tür yorumların Sovyet coğrafyasında İslâmî edebiyat alanında tahkik ve tercüme edilen tüm eserlere yapıldığı malum bir meseledir.⁴¹ Eser 1994 senesinde Mahaçkala'da yeniden yayınlanmıştır. Malesef bu baskıda da esere hak ettiği ilgi gösterilmemiş ve Sovyet dönemindeki baskının aynısı kullanılmıştır.⁴²

Müellif *Âsâr-i Dağıstan* eserinin giriş kısmında Kafkasya tarihine ve Kafkas halklarının müslüman olma sürecine kısa bir şekilde değinmiş, daha sonra XVIII. ve XIX. asır Kafkasya'sında cereyan eden olayları kronoloji sıraya göre anlatmıştır. İran ve Kafkasya'da hüküm sürmüş Nadir şah zamanında cereyan eden olaylar, Rusya'nın Kafkasya'ya yaptığı üç sefer, Şeyh Şamil isyanı ve diğer olaylar eserde teferruatıyla anlatılan konulardandır. Müellifin, Şeyh Şamil'in Ruslara teslimi sırasında olay yerinde bulunması bu bilgilere özel bir değer katmaktadır. Eser Dağıstan'da Hasan Alkadârî'nin zamanına kadar yaşamış âlimlerin kısa biyografisi, en sonda ise müellifin kendisi hakkında yazdığı kısa bir biyografi ile bitmektedir. Eserin bitiş tarihi 10 muharrem 1308 (26 ağustos 1890)'dır. *Âsâr-ı Dağıstan*eseri Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek 2003 senesinde İstanbul'da basılmıştır.⁴³

---

40 Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan* (Bakı: Peterburg Matbaası, 1312/1903), 2-4.

41 Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 156-166; Н. Мамед-заде-З. Закарияев, А. Наврузов-А. Шихсаидов, *Каталогарабскихрукописей и старопечатныхкниг, КоллекцияДий-а-аддинаЙусуф-хаджжиал-Курихи* (Moskva: Litres, 2014), 66-67; Назирад-Дурге-ли, *Усладаумов в биографияхдагестанскихученых* (Moskva;ИздательскийДом-Марджани, 2012), 17.

42 Гасан-ЕфендиАлкадари, *Асари-Дагестан (Историческиеесведения о Дагестане)* (Махачкала: Юпитер, 1994), 145.

43 Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 131-152.

2.3. *Cirâbu'l-Memnûn*

Hasan Alkadârî'nin çeşitli fikhî konulara dair verdiği cevapları topladığı kitabıdır. *Dîvânu'l-Memnûn*'da sadece isimlerini verdiği ve içeriklerinden bahsetmediği bazı risâleleri, müellif bu eserde toplamıştır. Eser 306 sayfadan oluşmakta ve tahkîk edilmemiştir. Alkadârî *Cirâbu'l-Memnûn*'u aynı zamanda vefât tarihi olan h. 1328/1910 senesinde bitirmiştir. Eser h. 1331 senesinde Temirhanşûrâ şehrinde el-Matbaatu'l-İslâmiyye'de basılmıştır. *Cirâbu'l-Memnûn* eserinin tahkîk edilmesi, hem Hasan Alkadârî'nin fikhî görüşlerini anlamamıza, hemde yeni eser ve âlim isimlerini öğrenip tanımamıza yardımcı olacağı kanâatindeyiz.⁴⁴

3. Hasan Alkadârî'nin Elimize Ulaşmayan Eserleri

Âsâr-ı Dağıstan'ın orijinal olmayan Rusça ve Türkçe tercümeleleri, *Dîvânu'l-Memnûn* ve *Cirâbu'l-Memnûn* eserleri hâric, Alkadârî'nin elimize ulaşan başka bir eseri bulunmamaktadır. *Dîvânu'l-Memnûn* ve *Cirâbu'l-Memnûn* eserleri de taş baskı halinde olup tahkîkleri yapılmamıştır. Ancak kaynaklarda müellife ait bir çok kitap ismi geçmektedir. Bu eserlerin bulunmasında kullanılan kaynaklar *Dîvânu'l-Memnûn* ve Ziyâuddîn Yusuf Hacı el-Karîhî'nin kütüphanesidir. *Âsâr-ı Dağıstan* eserinde müellif eserlerini vermişse de, bu eser isimleri tercüme olduğu için asıl isimlerinin ne olduğunu anlamamıza yardımcı olmamaktadır. Müellife ait eserleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

3.1. مكاتبه حسن القداري

Ziyâuddîn Yusuf Hacı el-Karîhî kütüphanesinde bulunan eser, tasavvuf konusunda olup soru cevap şeklinde olduğu söylenmektedir. Eser 1293/1875 senesinde yazılmıştır. Yani yazılış tarihi olarak müellifin ilk eserlerinden biridir. Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu bildiğimiz Alkadârî'nin, tasavvufî görüşlerine elimizde bulunan eserlerinde rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu eserin bulunarak araştırılması müellifin tasavvufî kimliğine ışık tutacaktır. *el-Mukâtebe* eserinin ismine yazarın diğer eserlerinde rastlanmamıştır.⁴⁵

44 Alkadârî, *Cirâbu'l-Memnûn* (Temirhanşûrâ: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1331/1913); АмриШихсаидов, *Дагестанскиесвятыни. Книганапервая*, (Moskva: Litres, 2017), 237; Назирад-Дургели, *Усладаумов в биографияхдагестанскихученых* (Moskova;ИздательскийДомМарджани, 2012), 17-18.

45 Н. Мамед-заде, З. Закарияев, А. Наврузов, А. Шихсаидов, *Каталогарабскихруко-*

3.2. *Acemce Dîvân*

Hasan Alkadârî'nin Azərbaycan Türkçesi ile şiirler yazdığını bir kaç vesîle ile öğrenmekteyiz. Örneğin Azərbaycan'da 1875-1877 yılları arasından Hasan Bey Zerdâbî'nin (1837-1907) yayınladığı Əkinçi (çiftçi) gazetesinde, Alkadârî'nin Dağıstan'dan gönderdiği makaleler ve bu makalelerde Türkçe şiirleri yer almaktadır.⁴⁶

Dîvânu'l-Memnûn'dan anlaşıldığı üzere, müellif Arapça hariç, diğer dillerde yazdığı şiirlerini ve yazışmalarını, Alkadârî'nin kendi ifadesiyle 'Acemce' şiirlerini topladığı dîvânıdır. Bahsi geçen kısım şu şekildedir; وكان ذلك الفاضل شاعرا باللغة الفارسية والتركية ولم يكن له رحمه الله تعالى يد في العربية فأرسل الي الأجابة والرسائل (Bu fâzıl şâhıs (Abdullah Efendi el-Karağânî el-Ağdâşî) farsça ve türkçe şiirler yazardı, Allah kendisine rahmet etsin, Arapça yazamazdı. Bana Arapça hâriç (Türkçe ve Farsça) cevaplar ve mektuplar gönderdi. Bu yüzden onları bu mecmuada değil, Acemce şiirlerimi topladığım mecmuada yazdım.⁴⁷ Kuzey Kafkasya'da 'Acem' kelimesi Avar, Türk ve Fars dilleri için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu eserde her üç dilin kullanılma olasılığı vardır. Müellifin yukardaki ifadeleri hâriç, bu eserden başka hiç bir kaynakta bahsedilmemektedir.

3.3. تحفة المحتاج بشرح المنهاج

Fıkıhla ilgili konuları kapsayan bu eserin ismi *Dîvânu'l-Memnûn* ve *Âsâr-ı Dağıstan*'da geçmektedir. İmâm Nevevî'nin *Minhâcu't-Tâlibîn* eserine yazdığı şerhtir. Müellif *Tuhfetu'l-Muhtâc*'ı yazıp bitirmesi sebebiyle bir şiir yazmıştır. Müellif şiire başlarken تحفة المحتاج بشرح المنهاج ifadesini kullanmaktadır. Bu bilgi hâricinde elimizde eserle ilgili başka malumat bulunmamaktadır.⁴⁸

3.4. تلخيص المطلوب في مشكلات ملا ايوب

Molla Eyyub el-Ğumûkî isimli şahsın mantık ve usûl konusunda sorduğu sorulara Alkadârî'nin verdiği cevapları içeren bir risâledir. *Dîvâ-*

писей и старопечатных книг, Коллекция Дуйааддина Йусуф-хаджжисал-Курихи, 66.

46 Əkinçi qəzeti (tam mətn) (Bakı: Avrasiya Press, 2005), 70.

47 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 34.

48 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 51; Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 151.

nu'l-Memnûn'da ismi geçen eseri Alkadârî, h. 1286/1870 tarihinde bitirdiğini zikretmektedir. *Âsâr-ı Dağıstan*'da 'Molla Ayup'un şüpheleri hakkında istenilen hoşgörünün özeti' şeklinde bahsedilen eserin, bu risâle olması ihtimali yüksektir.⁴⁹

3.5. تحفة الفارض بمنظومة الفرائض

Müellifin nazm şeklinde kaleme aldığı ve Şamahı kadısı Abdülmecîd Efendi ed-Diyâlî'ye gönderdiği eserdir.⁵⁰ Eserin içeriği hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu eserden de yine müellifin *Dîvânu'l-Memnûn*'da yazdığı bir kasîde vesîlesiyle haberdar olmaktadır.⁵¹ *Âsâr-ı Dağıstan*'da 'Şiirlerle dînin temeli' ismiyle geçen eser bu risâle olabilir.⁵²

3.6. خلاصة المنقول في نجات أهل الفترة وأصول الرسول

Eser Alkadârî'nin fetret ehli insanların ve Hz. Peygamber'in (sav) ecdâdının müşrik olmadığı konusunda Eşarî âlimlerin görüşlerine dayanarak hazırladığı risâledir. *Dîvânu'l-Memnûn*'da bir yerde ismi geçen esere başka kaynaklarda rastlanmamıştır.⁵³

İsmi geçen eserler hâricinde *Âsâr-ı Dağıstan*'da Alkadârî'ye ait türkçe *Evlilik Hakkında Bir Risâle, Atasözlerinin Açıklanması Hakkında Risâle, Matem Hakkında Sözler, Halkların Ahvâlinin İzâhı* adlı bazı eser isimleri bulunmaktadır. Bu eserlerin orijinal isimlerine başka kaynaklarda rastlanılmamıştır. Gelecek çalışmalarda bu eserlerin de gün yüzüne çıkarılacağını umut etmekteyiz.⁵⁴

Sonuç

Kafkasya'nın XIX. asrın sonlarında yetiştirdiği ve ansiklopedik bilgiye sâhip âlimlerden olan Hasan Alkadârî, yaşadığı ve gördüğü olayları eserleri vasıtasıyla bizlere ulaştırmıştır. Zor şartlar içerisinde yaşayan

49 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 106; Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 150.

50 Şamahı (Şamaxı), Azerbaycanda bir şehir ismidir. Kafkasya'da Derbent'ten sonra ikinci bir erken İslam merkezi olan şehirde, Hz. Ömer dönemine ait "Cuma Mescidi" bulunmaktadır. Bk. Nailə Vəlixanlı, "Şirvan və Şamaxının Tarixinə Dair", *Azərbaycan Milli elmlər Akademiyası, Elmi Əsərlər* (Bakı: 2009) c. 28, 25-30.

51 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 193.

52 Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 150.

53 Alkadârî, *Dîvânu'l-Memnûn*, 227.

54 Alkadârî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 150.

müellif buna rağmen ilmî çalışmalarını aksatmamıştır. Müellif vefât ettiğinde; elimize ulaşan üç, elimize ulaşmayan sekiz'i aşkın eser bırakmıştır. Bu eserlerin bize ulaşanları taş baskı halinde, ulaşmayanları ise muhtemelen, Kuzey Kafkasya'da yazma nüshalar halinde bulunmaktadır. Sovyet sonrası dönemde müellifin hayatı ve eserleri hakkında bazı çalışmalar yapılmışsa da, bunlar Alkadârî'nin ilmî birikimi hakkında kapsamlı bilgi vermekten çok uzak kalmaktadır.

Dağıstan, Çeçenistan, Azerbaycan ve Rusya'da uzun süre yaşayan Hasan Alkadârî, o bölgelerde yaşayan Müslüman halklar, bilim adamları ve siyâsîlerle güçlü iletişim halinde olmuştur. Müellif bu tecrübesi sayesinde bizlere, yaşadığı coğrafyanın nüfusu, ilmî birikimi, yaşanan olaylar ve günümüzde değişmiş olan yerleşim birimlerinin isimleriyle ilgili değerli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ışığında, müellifin yaşadığı coğrafyadaki Müslümanların etnik durumu, sayıları ve tarihi eserler hakkında malumatlar elde etmekteyiz. Günümüzde bu etnik yapının ve yer isimlerinin ciddi bir değişime maruz kaldığını göz önüne aldığımızda bu malumatların önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Kafkasya'da yetişmiş âlimlerden sadece biri olan Hasan Alkadârî'nin hayatının ve eserlerinin araştırılması bize bölge hakkında kıymetli bilgiler vermekte ve diğer çalışmalara ışık tutmaktadır. Müellifin sadece bir eserinden onlarca ismi bilinmeyen eser ve âlim ismi çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, bütün bu konuları kapsamakta son derece noksan kalmaktadır. Alkadârî'nin hayatının ve eserlerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi için bölgede araştırılma yapılması ve kaybolan eserlerinin bulunması önem taşımaktadır. Yapılacak yeni çalışmalar sayesinde, uzun süre araştırmaya kapalı kalan bölgedeki ilmî birikimin ortaya çıkacağına inanıyoruz.

Kaynakça

Alkadârî, Hasan. *Âsâr-ı Dağıstan*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı, 2003.

----- *Âsâr-ı Dağıstan*. Bakı: Peterburg Matbaası, 1312/1903.

----- *Cirâbu'l-Memnûn*. Temirhanşûrâ: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1331/1913.

----- *Dîvânu'l-Memnûn*. Temirhanşûra: Matbaatu Muhammed Mirza

Mavrayov, 1913.

Aşurbeyli, Sara. "Şirvanşahlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aydın, Mahir. "Doksanüç Harbi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

el-Kâî, Muhammed el-A'rac. *Hamsu Kasâid*. Temirhanşura: Muhammed Mirza Mavrayov el-Matbaatu'l-İslamiyye, 1913.

Khalilova, Tarana. "XVI-XIX Yüzyıllarda Kuzevbatı Azerbaycanın Osmanlı Devleti ile İlişkileri ve Kültürel Bağlar: Car-Balaken Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2016.

Niyazov, Əhməd. *XIX Əsr Azərbaycanın Şimal-Qərbində (Qanıx-Həftəran Vadisi) Dini Həyat, Elm və Mədrəsələr*. Bakı: Nurlar Nəşriyyat, 2016.

----- *Azərbaycanvə Əhli-Beyt İrsi: Car-Balakən Sufi Təriqəti Həyatında Əhl-i Beyt*. Elm və Təhsil, Bakı: 2013.

----- "XIX Asır Kafkasya Medreselerine Genel Bir Bakış –Car Balaken Örneği-", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2.(Güz 2015).

Uçman, Abdulla. "Şemseddin Sami". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 520-523, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

ed-Dağistânî, Abdullatif. *Hubuku'n-Nucûm fî Ta'rifâti'l-U'lûm*. Temirhanşûrâ: el-Matbaatu'l-İslâmiyye, 1910.

ад-Дургели, Назир. Усладаумов в биографиях дагестанских ученых, Издательский Дом Марджани, Moskova: 2012.

Алкадари, Гасан-Ефенди. *Асару-Дагестан* (Исторические сведения о Дагестане), Юпитер, Махачкала, 1994.

Мусаев, Сулейман Ахмедович. *Шейх Джамалуддин Гази-Кумухский, Гуманист-Миротворец*. ГУП Типография. Махачкала, 2009.

Məmmədova, Arzu. *Car-Balakən Cəmaathı: XVII əsrin sonu-XIX əsrin 30-cu illəri*. Bakı: Uniprint, 2009.

Н. Мамед-заде, З. Закарияев, А. Наврузов, А. Шихсаидов. *Каталог арабских рукописей и старопечатных книг, Коллекция Дийа'аддина Й-усуф-хаджжиал-Курихи, Moskova: Litres, 2014.*

Kamran Abdullayev

Süleymanov, Manaf. *Azərbaycan Milyonçuları: Hacı Zeynalabdin Tağıyev*, Bakı: Gənclik, 1996.

Vəlixanlı, Nailə. "Şirvan və Şamaxının Tarixinə Dair". *Azərbaycan Milli elmlər Akademiyası Elmi Əsərlər*. Bakı: 2009.

Əkinçi qəzeti (tam mətn). Bakı: Avrasiya Press, 2005.

https://az.wikipedia.org/wiki/Ağdaş_rayonu

<http://www.buynaksk05.ru/>

<http://www.elyazmalarinstitutu.com/index.php>

https://ru.wikipedia.org/wiki//Гасан_Алкадари

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Спасский_район_\(Пензенская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Спасский_район_(Пензенская_область))

https://ru.wikipedia.org/wiki/Сулейман-Стальский_район

https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Спасск,_уездный_город_Тамбовской_губернии

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Астрахань>

